

Kultūrinės tapatybės refleksija vėlyvuosiuose Alfonso Nykos-Niliūno dienoraščio fragmentuose (2009–2012) ir Juliano Barneso esė knygoje „Gyvenimo lygmenys“

Aurelija Mykolaitytė

Lietuvos kultūros tyrimų institutas
Lithuanian Culture Research Institute
Saltoniškių g. 58, LT-08105, Lietuva
E. paštas aurelija.mykolaityte@vdu.lt

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8290-2240>

Moksliniai interesai: šiuolaikinė literatūra ir menas, kultūrinė atmintis, kultūrinė tapatybė, lietuvių kultūra globalizacijos kontekste

Scientific interests: contemporary literature and art, cultural memory, cultural identity, Lithuanian culture in the context of globalisation

Santrauka. Šiame straipsnyje lyginami du tekstai: Alfonso Nykos-Niliūno vėlyvieji dienoraščiai (2014) ir Juliano Barneso esė knyga „Gyvenimo lygmenys“ (2013). Abu rašytojai siekia perteikti asmeninius išgyvenimus, kuriems išreikšti pasitelkiami kultūros tekstai: santykis su Kitu skatina identifikuoti ir patį save, apibūdinti savo vidinį pasaulį. Tiriama, kaip kuriama atmintis, kas kultūroje vienam ir kitam rašytojui yra svarbiausia. Atsiskleidžia keletas prasminių klodų: egzistencinių klausimų kėlimas ir ieškojimas galimų atsakymų kultūroje, sąsajų su konkrečia vieta paieškos ir meno aktualizavimas. Išsiaiškinta, kad abiem autoriams kultūra, ypač klasikinė Europos, yra esminė atrama, kuri leidžia reflektuoti savo būtį. Ypač daug dėmesio skiriama prancūzų kultūrai, kurią būtų galima suvokti kaip europietiško mentaliteto etaloną. Nors abiejose knygose nurodomi skirtingi kultūros šaltiniai, vis dėlto juos sieja didžiulė pagarba žodžio menui, kaip gebančiam saugoti atmintį.

Reikšminiai žodžiai: kultūrinė tapatybė; atmintis; dienoraštis; esė.

Reflection of Cultural Identity in the Latest Diary Fragments of Alfonsas Nyka-Niliūnas (2009–2012) and Essay Book “Levels of Life” by Julian Barnes

Summary. The article compares the following two texts: the latest diary fragments of Alfonsas Nyka-Niliūnas (2014) and the essay book “Levels of Life” by Julian Barnes. Both writers aim to reveal personal experiences through cultural texts: the relationship with the Other enables us to identify ourselves and helps to describe our inner world. The article focuses on how the memory is created and what is the most important in culture for both writers. Several meaningful aspects are emphasized by both writers: they both raise existential questions, search for possible answers

in culture, as well as search for links with a particular place and focus on art. The study has revealed that that culture, especially classic European culture, is an essential support that allows us to reflect our being. Special attention is paid to French culture, which could be perceived as a benchmark for the European mentality. Although the books refer to different cultural sources, they both focus on a great respect of the art of the word as capable of preserving memory.

Keywords: cultural identity; memory; diary; essay.

Įvadas

Šie abu tekstai ypatingi, nes paženklinoti artimo žmogaus netekties. Knygos autobiografinės, rašymu fiksuojamos vidinės būsenos, kurias autoriams sunku įvardyti. Tiek vienas, tiek kitas rašytojas perteikia trūkinėjantį pasakojimą: pasirenkama fragmento stilistika, kaip galbūt adekvačiausia forma, galinti išreikšti vidinę sumaištį.

A. Nyka-Niliūnas pirmas dienoraščio eilutes pradeda žodžiais: „Neišsakomas, neužrašomas, neišmąstomas, neišraudamas skausmas: dabar“ (2014: 7), o paskutinėse eilutėse, jau kaip P. S., pripažįsta: „Sunku man buvo rašyti paskutinių trejų metų įrašus, bet dar sunkiau juos gyventi“ (Ten pat: 150). Šis dienoraštis išsiskiria savo neįprasta chronologija, kurią motyvuoja ne gyvenimo, o žmonos Sandros mirties datos, ženklinančios pasikeitusią būtį. Todėl tai jau atskira knyga, pertrūkis biografijoje, kitoks pasaulio patyrimas, tik iš dalies susisiejantis su ankstesniais dienoraščių fragmentais. Tekstas – kaip dvasinio gyvenimo istorija, kuriai perteikti neieškota kokios nors kitokios formos, o pasilikta prie dienoraštinės, fragmento stilistikos. Rašytojas Laurynas Katkus dienoraščio fragmentus yra pavadinęs poetine proza (2019) – tai ypač akivaizdu skaitant šį paskutiniųjų įrašų pluoštą, iki šiol dar nereflektuotą kaip atskirą tekstą.

Savo atvertimis dienoraštis artimas J. Barneso knygai *Gyvenimo lygmenys* – eseistiniams užrašams, pasirodžiusiems labai panašiu metu – A. Nykos-Niliūno fragmentai išleisti 2014 m., o šiuolaikinio anglų rašytojo knyga 2013 m. (lietuvių kalba pasirodė 2015 metais, šiame straipsnyje cituojamas Nijolės Reginos Chijenienės vertimas). Tai fragmentų rinkinys, nesudarantis jokio vientiso pasakojimo, jokios aiškios istorijos sekos, kita vertus, toks hibridiškas darinys suprantamas tik iš visumos (Brockers 2013). Šiuo tekstu bandoma išsakyti sunkiai aprašomą sielvarto patirtį mirus žmonai Pat. „Tu įžengei į veidrodį, tarsi Kokto filme, ir atsidūrei kitokios logikos ir modelio pasaulyje“ (Barnes 2015: 80), – pripažįsta rašytojas.

Šio straipsnio analizės šaltiniai – abiejų autorių tekstai, kurių raktas, niliūniškai kalbant, yra labai artimas: abu skausmą išgyvena atsiremdami į kultūrą – cituodami, interpretuodami, ieškodami dvasinės atramos Kitame, kurio jau neriboja laikas.

Tokio tyrimo pagrindu pasirenkamas kultūros semiotiko Jurijaus Lotmano straipsnis „Kultūros fenomenas“, kuriame mokslininkas apibrėžia kultūros prigimtį. Esminė tezė: mąstanti individualybė negali nesikreipti į Kitą, nes „kylant žinojimo lygiui nežinojimas ne mažėja, bet didėja“ (Lotman 2004: 37). Kultūra, kaip, beje, ir religija, padeda kompensuoti tą nežinojimo didėjimą. Reikšminga yra tai, kad kultūra (kolektyvinis protas) nėra suvokiama kaip saugykla, iš kurios galime imti bet ką, bet kaip komunikacijos partneris, neužgožiantis individualybės, o leidžiantis kurti naujus pranešimus. J. Lotmano žodžiais,

„santykis tarp dalių ne automatiškas, o kiekvieną kartą suponuojantis semiotinę įtampą ir kolizijas, kartais įgaunančias dramatišką pobūdį“ (Ten pat: 37–38).

Lotmaniška žiūra ypač svarbi todėl, kad atmetamas požiūris į žmogų kaip į socialinį ir kultūrinį reiškinių, o iškeliamas žmogaus asmenybės individualumas, akcentuojama, kad galimas labai įvairus išorinio pasaulio vertimas į savo kodo kalbą. Rašytojai yra būtent tie, kurie kuria naujus pranešimus ne transformuodami senuosius pagal tam tikras algoritmines taisykles, o perteikdami tai, kas negali būti automatiškai išversta. Abiem analizuojamiems autoriams teko ypač sudėtingas vertimas: būsenas, išgyventas mirus artimam žmogui, išversti į žodinę linijinę kalbą, bandyti išreikšti tai, kas yra už žinojimo ribų. Skaitytojas (tekstų interpretatorius) taip pat gali būti suvokiamas kaip kultūrinio polilogo dalyvis, verčiantis kitų tekstus į savo kodo kalbą, kuri anaipol nepretenduoja į tikslumą: pasak J. Lotmano, visiškas signalo siuntėjo ir jo gavėjo savitarpio supratimas reikštų, kad veikia įrenginys, kuris nepalieka „vietos tam, kas nepažinta, ką dar reikia pažinti, apibrėžti ir apmąstyti“ (Lotman 2004: 35). Šio mokslininko tekstai kelia klausimus, o ne pateikia galutinius atsakymus, jis nėra sukūręs baigtos sistemos, todėl šiuolaikinių literatūrologų laikomas greičiau poststruktūralizmo pirmtaku, kvestionavusiu griežtus semiotinės teksto analizės principus.

Šiame moksliniame straipsnyje siekiama pasekti, kokių kolizijų kyla A. Nykos-Niliūno ir J. Barneso tekstuose, kaip abu autoriai bando susidoroti su nežinojimo problema, kokių atsakymų randa kultūroje. Toks tyrimas yra visiškai naujas ir aktualus, padedantis aiškintis šiuolaikinės literatūros paradigmą linkmes, galinčias susieti labai skirtingus kūrėjus.

1. Egzistencinių klausimų kėlimas

Tai vienas iš ryškiausių sandų: abu autoriai aiškinasi, ką išgyvena žmogus, paveiktas artimojo mirties, kokios mintys jį valdo. Gilinamasi į tuos klausimus, kurie gimsta ribinės situacijos akivaizdoje. Skirtingai nei rašytojų egzistencialistų – Albert'o Camus, Jeano-Paulio Sartre'o – tekstuose, ši ribinė situacija nėra fiktyvi, kaip nors sumodeliuota, o iš tiesų išgyvenama. Tad klausimų kėlimas abiem atvejais yra labai autentiškas ir galintis stipriai paliesti patį skaitytoją: tekstai atsiveria kaip išpažintys.

1.1. Kultūros ribų patirtis

Viena skaudžiausių temų, kurias svarsto lietuvių poetas, yra žmogiškojo laiko ribiškumas. Tekstas baigiamas Ekliazisto žodžiais:

Tempus scindendi, et tempus consuendi;

Tempus tacendi, et tempus loquendi (Nyka-Niliūnas 2014: 151).

Ši laiko tema plėtojama nuo pat įrašų pradžios iki pabaigos, suvokiant mirties absurdiškumą, abejojant, nusiviliant ir laukiant. Kaip imperatyvas sau tariama: „Ir vėl turėsiu grįžti prie Didžiųjų Tiesų“ (Ten pat: 13). Tekste paminimos lotyniškos Jono evangelijos eilutės (Jono 11: 9–10), kurios pradedamos klausimu apie laiką („Argi ne dvylika valandų turi

diena?!“), atsigręžiama į būties klausimus uždavusius autorius Blaise'ą Pascalį ir Simone Weil. Apmąstymų objektu tampa ir pats žodis *mirtis*, įvairios asociacijos: „Mintis nuo mirties skiriasi tik viena vienintele raide“ (Nyka-Niliūnas 2014: 62), „Šviesa ne *gęsta*, bet *miršta*“ (Ten pat 2014: 103).

Kaip antitezė išsiskyrimo skausmui besitęsianti mintis: „<...> žinojimas, kad niekas nesibaigia“ (Nyka-Niliūnas 2014: 129), „Žinau, kad tu lauki manęs (kokioje būties ar nebūties formoje ar sistemoje egzistuotum)“ (Ten pat: 133). Net pasigirsta kreipinys-at-sidūsėjimas „Viešpatie“, kuris iki tol dienoraščiuose buvo labai retas, ir suklusimas ties Jėzaus paslaptimi: „Kankinantys klausimai: ar Jėzui – žmogui – buvo žmogiškai žinoma realybė, visatos ir jo paties mįslė?“ (Ten pat: 235).

Tai egzistenciniai klausimai, kurie skatina ieškoti dvasinės atramos seniausiuose religiniuose tekstuose – Senajame ir Naujajame Testamente, parsinešamas iš bibliotekos net Koranas. Cituojami giesmių žodžiai, ataidintys iš vaikystės: „Pro metų užtvaras šiandien ir vėl prasimušęs mamos giedojimas: *Gy-ven-ti, niekad nepaliauti...*“ (Nyka-Niliūnas 2014: 82). Žodis „gy-ven-ti“ net išskiemenuojamas, taip vizualiai parodant jo svarbumą, perteikiant muzikinį ritmą. Šiais įrašais tarsi priešinamasi kitiems, mirties, įrašams: „Daug kas paprasčiausiai mirė“ (Ten pat: 35), kartu priešinamasi ir pasauliui, kuriame neliko jokios Prisikėlimo žinios: „Velykos. Bet rytiniame laikraštyje (kaip ir pas mus) jų nė žymės. Tik 16 puslapyje vėlykinė fotografija iš Kinijos“ (Ten pat: 146).

Akivaizdu, kad A. Nykai-Niliūnai žmogiškoji egzistencija nesileidžia būti paaiškinama vien tik per tai, ką duoda kultūra, siekiama klausiti pirmiausia paties savęs, ką reiškia gyvenimas ir mirtis, būtis ir nebūtis. Kita vertus, religija netampa visus atsakymus sufleruojančiu šaltiniu, – tik priartėjama prie jos keliamų klausimų, kuriuos svarstė religiniai mąstytojai.

1.2. Prarastos gelmės metafora

J. Barneso tekste šios religinės dimensijos, tikėjimo gyvenimo tęstinumu iš pirmo žvilgsnio tarsi ir nebelieka. Rašytojas konstatuoja: „Aš netikiu, kad kada nors ją vėl pamatysiu. Niekada nebepamatysiu, negirdėsiu, nepaliesiu, neapkabinsiu, nesiklausysiu jos, nesijuoksiu kartu“ (Barnes 2015: 85). Įdomu tai, kad rašytojas pripažįsta šį savo nusistatymą ne kaip žinojimą, o kaip tikėjimo nebuvimą: tikiu arba netikiu. Tai nėra susiję su išankstiniu nusistatymu, o su vidine tiesa, patirta grynai asmeniškai. Ši tiesa nėra nekvestionuojama, prieinama net prie tam tikros išlygos: „<...> jeigu žmogus miręs, tai jo gal ir nėra tarp gyvųjų, bet tai nereiškia, kad jis neegzistuoja“ (Ten pat: 109). Šią egzistenciją J. Barnesas pirmiausia aiškina kaip atmintį, kuri įpareigoja gyventi: „Aš suvokiau, kad ji bus gyva tol, kol gyvens mano atmintyje“ (Ten pat: 97). Tai suprantama ne kaip imperatyvas, o kaip staigi atvertis, kuri leidžia nustumti mintis apie savižudybę, troškimą susinaikinti pačiam.

Tokia vidinė nuostata gali būti kildinama iš pačios kultūros, kurioje išvelgiama panaši ambivalencija. Ne viename iš knygos fragmentų pasakojama apie Orfėjo ir Euridikės mitą, aptariamos įvairiopus interpretacijos. Pavyzdžiui, Platonas Orfėją „niekinamai apibūdino kaip bailų verkšlenantį menestrelį, neišdrįsusį mirti dėl savo meilės“ (Barnes 2015: 113).

Pagal Christopho Willibaldo von Glucko operą, Orfėjas, priešingai, yra išaukštinamas: „Meilės dievas, nuginkluotas tokios nepaprastos meilės proveržio, gražina Euridikę į gyvenimą“ (Ten pat: 100). Galiausiai, skaudžiai pripažįstamas kultūros tekstų nepakanamumas: „O mes su savo moderniais rūbais negalime virsti Orfėju ir Euridike. Praradę senąsias metaforas turime atrasti naujų“ (Ten pat: 103). J. Barnesas įvardija tai, apie ką buvo rašęs J. Lotmanas: kultūra yra dinamiška, kūrybinė sąmonė negali pasikliauti senų pranešimų transformacijomis, bet būtinai turi kurti naujus.

A. Nykos-Niliūno tekste taip pat justi tikėjimo ir netikėjimo tema, bet vis dėlto stipresnis yra tikėjimo sandas, J. Barneso, priešingai, – netikėjimo. Jokio rėmimosi nei į Senąjį, nei į Naująjį Testamentą, nei į kitus religinius ar filosofinius tekstus, kurie galėtų tapti atrama. Vis dėlto Dievo tema išlieka ir vis pasikartoja kaip leitmotyvas. Vienas iš variantų – atmetimas, pripažįstant, kad „manajame kosmose nėra su kuo derėtis“ (Barnes 2015: 101). Skaudžiai prisimenamas tikinčio žmogaus pažadas pasimelsti. Galiausiai konstatuojama: „Onkologinių ligonių tyrimai rodo, kad dvasinis nusiteikimas beveik neturi įtakos klinicinei ligos baigčiai“ (Ten pat: 124). Kita vertus, Dievo idėja laikoma reikšminga žmogaus būčiai: „Nužudę – ar ištrėmę – Dievą, mes nužudėme save. Nejaugi tada to tarsi nė nepastebėjome?“ (Ten pat: 94). Filosofas Friedrichas Nietzsche yra būtent tas, kurio ištarmės J. Barneso knygoje kvestionuojamos, jo sukurtas žmogaus idealas negali tapti atrama: „Tie žodžiai pasirodė man nežmoniški ir kupini puikybės (taip pat visai neapgalvoti)“ (Ten pat: 91).

Knygoje metaforiškai apibūdinamas būvis, kuris nesuteikia nei didelio aukščio, nei gelmės patirties: „Praradę Dievo aukštį įgijome Nadaro aukštį, bet praradome ir gelmę“ (Barnes 2015: 94). Net knygos skyrius, kuriame aprašomas sielvartas netekus žmonos, pavadintas „Gelmės netektis“ – tai modernaus Vakarų žmogaus diagnozė, nesiekiant pateikti jokių gydymo receptų. Kita vertus, šis būvis nėra suvokiamas kaip nekintanti duotybė: „Tiesiog iš kažkur – ar iš niekur – netikėtai atskriejęs pūstelėjo vėjelis ir mes vėl pajudėjome. Bet kur jis mus neša?“ (Ten pat: 125). Tokia vėjo metafora perteikiama bent jau judėjimo kokia nors kryptimi galimybė, o ne *status quo*. Krikščioniškoje tradicijoje vėjas yra nuoroda į Dievo Dvasią, į tai, ko mes negalime pažinti ir numatyti. J. Barnesas taip pat remiasi gamtos analogijomis, kad pasakytų daugiau, nei gali leisti žmogiškas žinojimas: „Ne mes sukvietėme debesis, ne mūsų jėgoms juos išsklaidyti“ (Ten pat: 124).

Taigi abu autoriai labai nevienodai eina prie netekties temos, remiasi skirtingais tektais ir kontekstais, bet abu vienodai skaudžiai užduoda klausimą „kodėl“, į kurį nėra jokių išankstinių atsakymų. Pasak lietuvių kultūros filosofo Stasio Šalkauskio, kultūra tiesiog nėra pajėgi atsakyti į klausimus apie žmogaus egzistencijos baigtinumą (1992: 142). Postmodernizmo estetikos kontekste jau pats tokių egzistencinių klausimų kėlimas tampa iššūkiu skaitytojui, kuris galėjo tikėtis, kad „už teksto nieko nėra“ (Žmuida 2010: 77).

2. Sąsajų su konkrečia vieta paieškos

Kitas abu autorius susiejantis aspektas – siekis įvardyti konkrečias vietas, kurios yra reikšmingos savo kultūriniais kodais. Tampa svarbi atminties, sugrįžimo tema: A. Nykos-

Niliūno atveju į gimtuosius Nemeikščius, J. Barneso – į prancūzų kultūrą, kaip galinčią tapti vidinių potyrių atspindžiu.

2.1. *Namų atmintis*

A. Nykos-Niliūno tekste neįtikėtinais daug reminiscencijų, nukeliančių į poeto vaikystę ir jaunystę Lietuvoje. Prisimenama dainuojanti motina, ištiesai cituojamos jos dainos, kurios skyrėsi nuo visiems žinomų savo variacijomis, prisimenami pavieniai žodžiai, – pavyzdžiui, motinos vartotas *skotėti* (Nyka-Niliūnas 2014: 145). Tai kaip pasaulio, kuriame visi susirenka: tėvas, motina, broliai, sesuo, atradimas iš naujo. Savita nauja atrama tampa tėvo žodžiai: „Kitimet. Optimistas mano tėvas mums, vaikams, sakydavo, kad kitimet bus geriau. Tų kitų metų aš ir dabar tebelaukiu“ (Ten pat: 134).

Ne vieną įrašą būtų galima pavadinti prustišku prarasto laiko ieškojimu. Kaip gyvi prisimenami senieji Nemeikščiai, kuriuos vienintelius vadina savo namais: „Nemeikščiai buvo namo namai“ (Nyka-Niliūnas 2014: 85). Atsikartoja gimtinės garsai: „Šiuo metu (kartoju) Nemeikščiuose staiga pasigirdavo gegužė – nematyta, nematoma, nematysima – ir atrodydavo, lyg ne ji, o Juodabrasčiai kukuotų“ (Ten pat: 147). Atkuriami vaizdai: „O Nemeikščių žibuoklės! / O laiko suėstos Mamos rankos ant kelių!“ (Ten pat: 146). Atgaminami kvapai: „Aštrus alyvų kvapas“ (Ten pat: 109). Vietos sugrįžta net nesąmoningai, per sapnus, kurie tampa poetiniu atminties tęsiniumi, per sąmoningą meditaciją, virstančią eilėraščiu:

Išeiti į laukus (Nemeikščiuose).

Atsisėsti ant ežios

Ir išsitiesti basas kojas prieš vėją (Ten pat: 78).

Šiuos Nemeikščių prisiminimus papildė Utenos, Kauno, Vilniaus įspūdžiai. Pavyzdžiui, poetas prisimena save Utenos miesto skaitykloje ir Salomėjos Nėries eilėraščius *Dienovidyje*, taip pat savo studijų bičiulius Kaune ir Vilniuje, imasi lyginti abu miestus: „Vilnius buvo ir tebėra mano Senasis Testamentas; Kaunas – Naujasis“ (Nyka-Niliūnas 2014: 76). Atkuriamas gatvių tinklas, pastatai, net atgimsta Laisvės alėjos knygų kvapas: „Prancūziškos knygos tada kvepėjo kitaip nei vokiškos. Rusiškos (sovietinės) dvokė dvokė nuo įrišimui vartojamo „priešakinio“ kliaus“ (Ten pat: 114).

Lietuva poetui tebėra svarbi ne tik prisiminimuose, bet ir dabartyje: Vilniuje leidžiamas dienoraštis, kurio maketo korektūras pats peržiūri, iš Vilniaus į Baltimorę keliauja knygos, kurių pristatymas į namus gali užtrukti „du mėnesius ir dešimt dienų“ (Nyka-Niliūnas 2014: 94). Net yra įrašas dienoraštyje apie Kauno orus: „Lietuvoj (Kaune) jau rudenėja. Koks džiaugsmas!“ (Ten pat: 126). Kita vertus, labai aiškiai suvokiama, kad ilgimasi Lietuvos, „kuriuos seniai nebėra“ (Ten pat: 78). Tai tarsi atsiveikinimas su tuo, kas buvo artima, mylėta: per atminties tekstus, per atsigrėžimą į savo pradžių pradžią, subrandinusią poetą.

Paskutiniaisiais įrašais ne tik atkuriamas prarastas laikas, bet ir liudijama apie dabartį, kurioje nebėra buvusios pilnatvės, o vien tik jos pėdsakas atminty. Pasak Viktorijos Skrupskelytės, lotyniškąją citatą *et in Arcadia ego* galima pavadinti „niliūniškosios kū-

rybinės vaizduotės signatūra“ (2010: 45): tiek poezijoje, tiek dienoraštyje išlieka svarbi būties ir nebūties įtampa. Paskutinių dienoraščio fragmentų eilutės kaip tik liudija viską užgožiančią tylą: tolesnis rašymas sąmoningai nutraukiamas.

2.2. Prancūzų kultūros trauka

J. Barnesas jau visai kitoks. Nėra net jokių užuominų apie vaikystę, tėra tik vienas jaunystės epizodas, kuriame prisimenamas aštuoniolikmečio vienvėdės potyris Paryžiuje: „Jaučiausi vienišas metro, gatvėse, miesto parkuose, kur sėdėdavau ant suoliuko ir skaitydavau Sartro romaną, kuris, greičiausiai, buvo apie egzistencinę vienvėdę“ (Barnes 2015: 119). Ir net šio fragmento reikia tik tam, kad galėtų palyginti vienvėdę, „kai nerandi mylimo žmogaus ir kai prarandi tą, kurį mylėjai“ (Ten pat: 118). Taigi maksimaliai susikoncentruojama ne į savo praeitį, o į dabartį, į sielvarto patirties formas. Tai vidinio „aš“ apnuoginimas bandant nusakyti savo išgyvenimus, kurie nebūtinai turi sutapti su kitų, rasti atgarsį. „Vieno sielvartas nepadeda suprasti kito“ (Ten pat: 78), – konstatuoja rašytojas.

Kita vertus, gręžimasis į praeitį išlieka, tačiau ne prustiškas savo patirčių atkūrimas, praeities prisiminimų sampynos, o kultūros istorijos atkartojimas, kuris virsta dabarties išgyvenimų metaforomis: pasirenkama tokia stilistika, kurią literatūrologė Caterina Calafat pavadino inspiruota Michelio de Montaigne'io (Calafat 2016: 466). Pirmajame skyriuje „Aukščio nuodėmė“ pasakojama apie prancūzų fotografijos meistrą Gaspardą Félixą Tournachoną (pseudonimas Nadaras), sugebėjusį perteikti aukščio pojūtį fotografijoje. Nadaro aukštis tampa tam tikru masteliu, kuriuo matuojamos šiuolaikinio modernaus žmogaus egzistencinės patirtys, jo troškimas suteikti sau dievišką žvilgsnį. Paskutinį skyrių, kurį būtų galima pavadinti itin jautria savianalize, su pirmuoju sieja ir Nadaro gyvenimo istorija: jis aštuonerius metus slaugė savo žmoną Ernestiną, kai ją ištiko širdies smūgis, išgyveno jos mirtį. Cituojamas prancūzų rašytojas Edmond'as de Goncourt'as, *Dienoraštyje* paliudijęs šio vyro atsidavimą žmonai. Taigi svarbaus kultūros žmogaus pasirinkimais matuojamas savo paties vidinis būvis, lygiuojamasi į dvasios aukštumas, trokštama jų kartotės.

Kita vertus, ilgalaikis Nadaro šeimos ryšys antrajame skyriuje priešpriešinamas trumpalaikiams prancūzų aktorės Sarah Bernhardt santykiams, kurie aprašomi skyriuje „Ant žemės“. Tai visiška priešingybė bet kokiam įsipareigojimui, atsidavimui – tėra ištikimybė savo prigimčiai, kuri reikalauja kaitos: „Aš nuolat ieškau naujų pojūčių, naujų emocijų“ (Barnes 2015: 63), – tokiais žodžiais kalbėjusi Prancūzijos teatro garsenybė. Paskutiniame skyriuje šios dvi istorijos tampa savitais testais sau pačiam, nuolat savęs klausiami, kiek galima „atgėdėti“, „apsiprasti“, pasijusti tvirtai stovinčiam „ant žemės paviršiaus“. Pasak literatūros kritiko Michaelio Woodo, kuriama metaforinė sistema, kurioje reikšmingi patys skyrių pavadinimai: skirtingos istorijos perteikia prasminį teksto prieštarumą, atveria fikcinę jo prigimtį (Wood 2013).

J. Barneso knygoje atskleidžiama, kaip viena ar kita perspektyva gali rasti atgarsį pačioje kalboje, kuri tampa vis labiau supainiota. Pavyzdžiui, išgyvenama dėl anglų kalbos būdvardžio *uxorious*, kuriuo įvardijamas mylintis žmoną vyras, bet žodis jau galėtų reikšti ir „daugpatį vyrą“, ir „moterų mylėtoją“ (Barnes 2015: 108).

Galima teigti, kad A. Nykai-Niliūnai vaikystės ir jaunystės, praleistos Lietuvoje, prisiminimai tampa atsvara skausmingai dabarčiai, praeitis savitai paguodžia, suteikia jėgų, o J. Barnesas Prancūzijos kultūros žmonių istorijas pasitelkia kaip įgalinančias parodyti vidinį ambivalentiškumą, du skirtingus dvasinės erdvės polių – aukščio troškimą ir žemės trauką. Laikas ir erdvė – kategorijos, apimančios „aš“ koordinatės, gilumines patirtis, kurios nesileidžia paprastai aprašomos.

3. Meno aktualizavimas

Pasak J. Lotmano, „meninio teksto sandaros taisyklės iš esmės yra kultūros kaip visumos sandaros taisyklės“ (2004: 54). Menas – tai Kitas, kurio sudėtingumas pasireiškia tokiu kodavimu, kurio neįmanoma išsiaiškinti vienprasmiskai. Abu autoriai gręžiasi į kitų tekstus, kaip galinčius atliepti juos pačius, tapti dialogo partneriais, estetinės komunikacijos dalyviais.

3.1. Klasikos svarba

A. Nykos-Niliūno dienoraštis liudija ryškų kultūrinės tapatybės refleksijų posluoksnį: tai literatūra. Į prozą – tik nuorodos, o poezija cituojama originalo kalba – lotyniškai, vokiškai, prancūziškai, angliškai. Galima atrasti daug vardų, tekstų, kurie jau yra tapę klasika ir su kuriais savitai galynėjami: pavyzdžiui, Johanno Wolfgango Goethe's *Fausto*, Rainerio Maria Rilke's *Duino elegijų* vertimų eskizai. Gyvenama laiko išbandytuose tekstuose, kalbama klasikų žodžiais, kuriais tarsi bandoma išsakyti užgriuvusią tylą. Pavardžių rodyklė rodo, kad daugiausia minimas Heinrichas Heine, vadinamas geriausiu meilės eilėraščių autoriumi literatūroje – ir cituojamas vokiškai, ir užrašomas lietuviškai.

Iš lietuvių autorių bene labiausiai gręžiamasi į klasikus – Maironį, prisimenamas Jurgis Baltrušaitis, Vincas Mykolaitis-Putinas, Jonas Aistis, Henrikas Radauskas. Cituojama Antano Baranausko giesmės pradžia „Linksma diena mums nušvito...“ (Nyka-Niliūnas 2014: 146). Ir ankstesniuose dienoraščio fragmentuose nemažai būta intertekstų, vis dėlto šie akivaizdžiai susiję su tragiška dienoraščio fragmentų gija: leitmotyviškai atkartoja mirties ir meilės temą, saugo žodžius, kurie išsako dvasinį žmogaus pasaulį. „*Penktąją dieną* mūsų dar nebuvo, tad poezija prasidėjo tik šeštąją“ (Ten pat: 138), – taigi A. Nyka-Niliūnas, visai kaip jo *alma mater* profesorius V. Mykolaitis-Putinas, poeziją pirmiausia vadintų žmogiškąja kūryba (Mykolaitis-Putinas 1989: 157), kuri įžodina būtį, paverčia ją gyvenimu. Pats poezijos vertimas ar rašymas tampa būties teigimu, pasipriešinimu nebūčiai. Net žodyno skaitymas ir mėgavimasis žodžiais gali būti interpretuojamas kaip gyvenimo pastanga: „mano, tavo, jo, mūsų, jų, kiemo nors“ (Nyka-Niliūnas 2014: 9). Tokio atgarsio jau nerandama naujausioje literatūroje, ypač justai nusivylimas šiuolaikine lietuvių poezija: „Tai greičiau eilėraštiškai sudėstytos prozinės tirados, – ištįsę, palaidos be galo verpiamo tų pačių pākulų siūlo atkarpos, be iš vidaus kontroliuojančios poetinės-estetinės idėjos“ (Ten pat: 123).

Mažiausiai dienoraščio fragmentuose reflektuojama muzika, vis dėlto nuorodų į muzikus galbūt yra daugiau nei poetų pavardžių, pavyzdžiui, Johannas Sebastianas Bachas ir jo kūriniai minimi dažniau už H. Heine. A. Nyka-Niliūnas pripažįsta muziką pasirinkęs jau jaunystėje, gyvendamas Vilniuje, ir tuo išsiskyres iš savo draugų, iš kurių „beveik niekas rimtai nesidomėjo muzika“ (Nyka-Niliūnas 2014: 49). Muzika suvokiama kaip atsvara vienatvei: „Kam vienatvė darosi sunkiai bepakeliama, tesiklauso Mozarto *Kvinteto klarnetui ir styginiams in A*, Händelio *Vandens muzikos* (Wassermusik), Vivaldžio *Le quattro stagioni* arba Beethoveno *Piano* sonatos nr. 23 *in F Minor*. Visuomet padeda“ (Ten pat: 63). Dienoraščio fragmentuose muzikinis fonas buvo svarbus ir anksčiau, tačiau intertekstai anaipol neatsitiktiniai, pavyzdžiui, Richardo Strausso *Tod und Verklärung* ar Franzo Schuberto *Gefrorne Tränen*.

Beje, autorius prisipažįsta kartojantis tai, kas jau buvo atrasta ir tapę tarsi jo paties dailimi: „Debussi preliudai („Le vent dans la plaine“, „Le fille aux cheveux de lin“, „Feuilles mortes“), visi trys daug kartų girdėti, – kaip ir aš pats“ (Nyka-Niliūnas 2014: 149). Tas pats pasakytina ir apie dailę, kuri paskutiniaisiais metais tapo pasiekiamą tik reprodukcijomis, pavyzdžiui, perskaitęs apie Édouard'o Manet parodą Paryžiuje, atsidūsta: „Tai mano jaunystės moderniosios tapybos „dievas“, kurio paveikslų atvirutines reprodukcijas kadaise rinkau. Ir dabar mane išmuša šaltas prakaitas iš pavydo, kad negalėsiu šios parodos pamatyti“ (Ten pat: 115). Dienoraščio fragmentuose esama ir daugiau nuorodų į dailę, net pats poeto žvilgsnis pro kambario langą atskleidžia jautrumą regimybės formoms. Tai savastis, kuri tylą paverčia vaizdo ir garso poezija: „Viskas dar tyliai žalia. Medžiai ir gatvės dar pilni šiek tiek pavargusių saulės spindulių. Aptilo paukščiai. Padidėjo vienatvė“ (Ten pat: 14).

A. Nykai-Niliūnui tebėra svarbu tai, kas jo jau daug anksčiau buvo atrasta: tai „poetas, įsipareigojęs kultūros ir meno vertybėms“ (Žvirgždas 2010: 134). Toks pat europocentriškas, frankofoniškas išlieka ir savo vėlyvuosiuose dienoraščio įrašuose. Tikrai netekties akivaizdoje įvairių menų tekstai įgauna ir egzistencinį matmenį: gyvenama kultūroje, iš jos semiamasi jėgų dabarčiai, kuri yra gniuždanti.

3.2. *Operos atradimas*

J. Barnesio knygoje *Gyvenimo lygmenys* kultūros žmonių biografijos pirmiausia tampa tuo asmeniniu tekstu, kuris leidžia liudyti savo nuostatas. Pavyzdžiui, minimas prancūzų dalininkas Odilonas Redonas, kuris „trisdešimt metų dievino ir tapę savo žmoną Kamilę Falt“ (Barnes 2015: 108). Kultūros istorijos momentai iš naujo aktualinami, jais siekiama pagauti žmonių santykių reikšmes, jie veikia panašiai kaip pagrindinės šioje knygoje Nadaro ar Sarah Bernhardt istorijos. Panašią reikšmę turi ir jau aptartoji Orfėjo ir Euridikės istorija. Pasak Sigmunto Freudo, tikėtina, kad mitai yra ilgaamžiai jaunos žmonijos sapnai (Freud 1980: 80), tokia jų interpretacija J. Barnesui labai artima. Rašytojas juos vadina metafora, kuriai reikia ieškoti naujų pakaitalų, galinčių perteikti modernaus žmogaus situaciją.

Vis dėlto trečioji knygos dalis liudija, kad atrandama anksčiau nesuprasta meno rūšis, kuri leidžia naujai pažvelgti į savo išgyvenimus – tai opera: „Ir labai netikėtai įsimylė-

jau operą. Visą gyvenimą laikiau ją labiausiai nesuvokiamu menu“ (Barnes 2015: 98). Nusivylus žodžiais, kurie bejėgiai išreikšti sielvartą, atrandamas dainavimas: „Atrodė visiškai normalu, kad žmonės stovėdami scenoje kreipiasi į vienas kitą dainuodami, juk dainavimas yra ankstesnis bendravimo būdas negu žodžiai – ir aukštesnis bei gilesnis“ (Ten pat: 99). Greičiausiai muzika A. Nykai-Niliūnui ir J. Barnesui reiškia tą patį: garsai nurodo tai, ką galima tik nujausti. Opera tapo patraukli ne tik savo atlikimo maniera, bet ir siužetu, kuris visada perteikia labai stiprius išgyvenimus, ribines situacijas: „Opera visada eina prie reikalo – kaip mirtis“ (Barnes 2015: 99). Net pačioje knygos pabaigoje ši operos tema tebelieka svarbi: „O kas toliau? Ko laukti, ko tikėtis? Laiko, kai gyvenimas iš operos taps realistine beletristika. <...> Kaip sielvartas taps „tik“ prisiminimu apie sielvartą – jeigu tai įmanoma“ (Ten pat: 123, 124). Taigi menas, kuris atrodė esąs kone toliausiai nuo gyvenimo, leidžia geriau suvokti gyvenimą, jo patirtis, net pajuntamas artimumas tragiškiems Antikos personažams: „<...> jaučiau, kaip Edipas ir Elektra ateina pas mane, į mano žemę, mano naują gyvenamąją teritoriją“ (Ten pat: 98). Įdomu tai, kad atrandama santykio su opera kaita: nuo „visiškai neįtikinamos ir blogai pastatytos pjesės“ (Ten pat: 99) iki meno, „kuris, akivaizdžiau negu koks nors kitas, taikosi perplėsti tau širdį“ (Ten pat: 100). Meno vertės suvokimas šioje knygoje interpretuojamas kaip santykinis dydis, priklausomas nuo vidinių žmogaus patirčių. Tai, ko negali perteikti žodinis mąstymas, galbūt leidžia atspindėti vaidinimas: kultūra prakalbina įvairiomis savo formomis. Sielvartas taip pat gali subrandinti žmogų naujoms meno atvertims, naujiems vertimams.

Abiem autoriams menas yra tas Kitas, kuris leidžia įveikti gniuždančią tylą, užklupusią juos abu artimo žmogaus mirties akivaizdoje.

Išvados

A. Nykos-Niliūno vėlyvieji dienoraščiai, rašyti trejus metus po žmonos Sandros mirties, išsiskiria egzistencine tematika, būties ir nebūties sandais. Kaip atsvara tylai atrandami seniausi kultūros šaltiniai: Senasis ir Naujasis Testamentai, skaitomas Koranas, seni ir nauji filosofų tekstai. Dvasinės atramos siekiama ieškoti vaikystės ir jaunystės namuose Nemeikščiuose, prisiminimuose apie Uteną, Kauną ir Vilnių. Tai erdvė, su kuria siejama gyvenimo dalis, kūrybinio gyvenimo ištakos, subrandinusios poetą. Kita tapatybės dalis – didžiulis pasaulio kultūros paveldas, pirmiausia Europos. Kultūrinė tapatybė paremta klasikine literatūra, muzika, daile, iš to gimsta pati kūryba, taip pat saviti dienoraščio fragmentai, įgyjantys estetinę vertę.

J. Barneso esė knyga, dedikuota žmonai Pat, taip pat perteikia sielvarto ištikto žmogaus situaciją, tik kiek kitaip. Akivaizdu, kad nebelieka egzistencinių atramų, tekstas persmelktas netikėjimo. Kita vertus, aukščio ir gelmės metaforomis siekiama įvardyti šiuolaikinio žmogaus būvį, jo egzistencijos ribas, kurios yra netekusios Dievo dimensijos. Išgyvenamas žodžių bejėgiškumas, negalia aprašyti skausmo patyrimą. Kita vertus, kultūros tekstai padeda megzti naujus reikšmių tinklus, aktualinti žmonių santykių istorijas, labai skirtingas ir kartu panašias, – jas jungia išsiskyrimo sielvartas, nesvarbu, ar tas ryšys

truko trisdešimt metų, ar tik kelis mėnesius. Menas, o ypač iš naujo atrasta opera, taip pat suvokiamas kaip būdas kalbėti apie tai, kas yra žmogaus patyrimai.

Abiejų aptartų autorių tekstus sujungia klasikinė Europos kultūra, iki šiol leidžianti kalbėti žmogui apie patį save, liudyti ir aiškinti išgyvenimus, kuriems sielvarto akivaizdoje negalima rasti žodžių. Beje, abu rašytojai artimi ir išskirtiniu dėmesiu prancūzų kultūrai, tik vienam rūpi poezija, kitam – menininkų gyvenimo istorijos. Tai Kitas, kuris suteikia galių aiškinti patį save.

Tokiuose autobiografiniuose tekstuose ypač atsiskleidžia šiuolaikinės literatūros linkmė: tiek A. Nykos-Niliūno dienoraštis, tiek J. Barneso eseistiniai užrašai susideda iš atskirų fragmentų, kuriuos į vieną prasminį darinį gali sujungti tik skaitytojas. Tai ženklina nuoseklus baigto pasakojimo negalimumą, atviro kūrinio idėją, kurią padeda perteikti fragmento stilistika.

Šaltiniai

Barnes, J., 2015. *Gyvenimo lygmenys*. Iš anglų k. vertė Nijolė Regina Chijenienė. Vilnius: Baltos lankos.

Nyka-Niliūnas, A., 2014. *Dienoraščio fragmentai 2009–2012*. Vilnius: Baltos lankos.

Literatūra

Brockers, E., 2013. The Sens of Another Ending. *The Guardian*, 30 March. Prieiga: <<https://www.theguardian.com/books/2013/mar/30/julian-barnes-sense-of-another-ending>> [Žr. 2019 06 01].

Calafat, C., 2016. *Je Sois Autre Moy-Mesmes*: Generic Blending and French Heritage in Julian Barnes's *Levels of Life*. *Canadian Review of Comparative Literature*. September, pp. 461–476. <https://doi.org/10.1353/crc.2016.0036>.

Freud, S. 1980. Rašytojas ir fantazavimas. In: *Grožio kontūrai: iš XX a. užsienio estetikos*. Vertė Antanas Gailius. Vilnius: Mintis, 74–81.

Lotman, J., 2004. *Kultūros semiotika*. Straipsnių rinktinė. Sud. Arūnas Sverdiolas, iš rusų k. vertė Donata Mitaitė. Vilnius: Baltos lankos.

Katkus, L., 2019. Atvirumas ir „atviravimas“: dienoraščių rašymo paskaitos ir strategijos. *Metai*, 2019, 1. Prieiga: <<http://www.zurnalasmetai.lt/?p=3670>> [Žr. 2019 04 06].

Mykolaitis-Putinas, V. 1989. *Raštai: Estetika*. Vilnius: Mintis.

Skrupskelytė, V., 2010. *Et in Arcadia ego*: nuo Nicolas Poussino iki Alfonso Nykos-Niliūno. In: *Alfonas Nyka-Niliūnas: poetas ir jo pasaulis*. Sud. Manfredas Žvirgždas ir Eugenijus Žmuida. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 25–46. https://doi.org/10.1163/9789401207690_022.

Šalkauskis, S., 1992. *Rinkiniai raštai*. Vilnius: Leidybos centras.

Žmuida, E., 2010. Alfonso Nyka-Niliūnas kaip modernizmo įkaitas. In: *Alfonas Nyka-Niliūnas: poetas ir jo pasaulis*. Sud. Manfredas Žvirgždas ir Eugenijus Žmuida. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 63–78. <https://doi.org/10.15388/litera.2018.2.12037>.

Žvirgždas, M., 2010. Alfonso Nykos-Niliūno ir Henriko Nagio pasaulėvaizdžio kontūrai. In: *Alfonas Nyka-Niliūnas: poetas ir jo pasaulis*. Sud. Manfredas Žvirgždas ir Eugenijus Žmuida. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 119–140. https://doi.org/10.1163/9789401207690_022.

Wood, M., 2013. From a Summer to an Autumn. *Levels of Life* by Julian Barnes. *London Review of Books*, 35 (9), 9 May 2013, pp. 20–21. Prieiga: <<https://www.lrb.co.uk/v35/n09/michael-wood/from-a-summer-to-an-autumn>> [Žr. 2019 05 18].